

Ulli d'Oliveira – de geïntegreerde rebel

Prof. mr. T. Koopmans T. Koopmans, 'Ulli d'Oliveira – de geïntegreerde rebel', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* 2003-3, pp. 123-125.

Professor H.U. Jessurun d'Oliveira is niet alleen bekend als man van wetenschap, als schrijver en docent, maar ook als één van de weinige kleurrijke figuren die de Nederlandse juristenwereld rijk is. Hij verscheen reeds in parse en sneeuw witte pakken op de jaarvergadering van de Nederlandse Juristenvereniging, soms ook bebaard en langharig, toen het overgrote deel van de deelnemers nog keurig in donkere kostuums rondliep, liefst met een onderscheidingsteken in het knoopsgat. Toch hoorde hij er van de aanvang af duidelijk bij, als iemand die iets te zeggen had en die daarbij de polemiek tot kunst wist te verheffen. Hij is dan ook kunstenaar en wetenschapsman tegelijk, en hij laat graag zijn stem horen als de dingen hem niet aanstaan.

Zijn eerste bekendheid dankt d'Oliveira eerder aan de literatuur dan aan de juristerij. Hij was tijdens zijn studentenjaren al redacteur geweest van het roemruchte Amsterdamse studentenweekblad 'Propria Cures'; daarna belandde hij, via de redactie van 'Tirade', als redacteur betrokken bij het literaire maandblad 'Merlyn'. Eigenlijk is betrokkenheid een te zwakke term: hij richtte, samen met twee vrienden, J.J. Oversteegen en Kees Fens, het blad op. Het drietal vormde ook de redactie tijdens het korte leven van 'Merlyn'. De invloed van 'Merlyn' was betrekkelijk groot omdat de redactie een nieuwe methode van literatuurbeoordeling verdedigde, die een sterk analytische inslag had. In die beoordeling stond niet de schrijver centraal maar de tekst, los van enig extern element. Esthetische, morele en historische argumenten konden pas aan de orde komen nadat eerst de tekst zelf zorgvuldig was onderzocht en ontleed ('close reading'). Dat was toen iets nieuws in het enigszins besloten en van buitenlandse invloeden afgeschermd literaire wereldje van die dagen. Na vier jaar hief de redactie het blad weer op, op de grond dat de door haar verdedigde inzichten intussen bekend genoeg waren geworden. Oversteegen en Fens werden hoogleraar in de literatuurwetenschap, maar Fens bleef toch vooral iterator; d'Oliveira keerde terug naar de rechtsgeleerdheid. Als men hem nu vraagt of de analytische methode van 'Merlyn' hem geholpen heeft in zijn juridische werk, antwoordt Ulli dat het eerder omgekeerd is: de nauwkeurige manier waarop je als jurist met teksten omgaat helpt je juist ook buiten dat terrein methoden van 'close reading' toe te passen. Arresten van de Hoge Raad zijn 'soms net zo raadselachtig als gedichten', zegt hij

in een interview dat onlangs in het tijdschrift *Literatuur* is gepubliceerd (2002-6): 'Je moet leren ontcijferen wat er in die mandarijnengeheimtaal gezegd wordt.'

Toen 'Merlyn' ter ziele ging was d'Oliveira als assistent (zoals dat toen heette) verbonden aan het Centrum voor Buitenlands Recht en Internationaal Privaatrecht van de Universiteit van Amsterdam. Hij werkte daar aan een dissertatie, die dikker bleek uit te vallen (500 p.) dan hij aanvankelijk had gedacht. Het boek bevat een klassieke studie van internationaal privaatrecht, gebaseerd op de gebruikelijke juridische methoden en met een lichtelijk voorspelbare inhoud. Wat de studie vooral boeiend maakt is de probleemstelling: de schrijver ging op zoek naar wat hij 'de anti-kiesregel' noemt. Daarmee doelt hij op de gevallen waarin de rechter erin slaagt toepassing van de internationaal-privaatrechtelijke conflictregel te vermijden: hij stelt bijv. vast dat het er niet toe doet of Engels dan wel Nederlands recht wordt toegepast, omdat de hem voorgelegde vraag in beide rechtssystemen op dezelfde manier wordt beantwoord; of hij oordeelt dat de voor gelaedeerde meest gunstige regeling moet worden toegepast, en meent die (zonder veel verder onderzoek) in het Nederlandse recht te vinden. Het bleek onmogelijk het bijeengebrachte materiaal te beoordelen zonder eerst uitvoerig (zéér uitvoerig) stil te staan bij de behandeling van buitenlands recht in het burgerlijk proces. De empirisch gerichte studie wordt gevolgd door meer theoretische bespiegelingen over functies en structuur van de antikiesregel. De promotie vond in 1971 plaats (cum laude).

Dadelijk na de promotie werd d'Oliveira benoemd tot hoogleraar rechtsfilosofie en rechtsvergelijking in Groningen. Hij kijkt daar met gemengde gevoelens op terug. Van het professoraat hield hij wel, maar van Groningen niet helemaal. Hij had bovendien de indruk dat hij door zijn uiterlijk alleen al (het was in de tijd van de studentenrevoltes) bij sommige Groningse collega's de indruk wekte bij het vijandelijke kamp te behoren. Toen hij in 1974 naar Amsterdam kon terugkeren, om de opvolging te aanvaarden van zijn vroegtijdig overleden promotor De Winter, aarzelde hij geen moment. Amsterdam lag hem beter dan Groningen (een instelling waar wel meer Amsterdammers last van hebben), en de ambachtelijke kant van het internationaal privaatrecht.

recht trok hem, na zijn korte excursie naar de rechtstheorie, sterk aan. Zijn Amsterdamse oratie ligt enigszins in het verlengde van de dissertatie: 'De ruïne van een paradigma: de konfliktregel'. De toon is evenwel wat lossier, de humor wat geprononceerder, de conclusie wat gedurfter. De conflictregel heeft afgedaan, aldus de orator, omdat zijn ideologisch substraat is weggezaakt door nieuwe manieren van denken over het privaatrecht. Maar 'een nieuw en puntgaaf paradigma' hebben wij nog niet gevonden.

In 1968 heeft d'Oliveira de Nederlandse Vereniging voor Rechtsvergelijking helpen oprichten. Hij werd onmiddellijk secretaris; Kisch was de eerste voorzitter. D'Oliveira zou dertig jaar lang lid van het bestuur blijven, jarenlang als voorzitter. Eén door hem geschreven preadvies voor die vereniging heeft intussen een bijna klassieke status verkregen: 'De meerwaarde van rechterlijke uitspraken' (1973). De term alleen al was een vondst. Op basis van rechtsvergelijkend materiaal laat de schrijver zien dat de angst voor precedentwerking in continentaal Europa aan het wegebben is. Voor Nederland zou niet zozeer de vraag zijn of een precedentenleer gevolgd wordt – dat is wel duidelijk genoeg – maar hoe de toepassing daarvan in toom kan worden gehouden, om een overmaat aan conservatisme in een snel veranderende wereld te vermijden. In één van zijn latere redevoeringen als voorzitter van de vereniging kwam d'Oliveira nog eens op het probleem van de rechterlijke rechtsvorming terug. Het onderwerp bleek een goede mix op te leveren van rechtsvergelijking en van algemene rechtsleer, zijn Groningse vak.

In zijn Amsterdamse tijd heeft hij ook veel energie gestoken in (wat toen heette) maatschappelijk engagement. Hij trad o.a. op als voorzitter van de Stichting Reinwater, die de moeizame strijd aanbond met de Franse kalimijnen vanwege de zoutlozingen in de Rijn. Overwinningen en nederlagen wisselden elkaar in die strijd af; ten slotte kwam een oplossing tot stand die wel verbetering bracht, maar ook weer niet al te veel.

In 1987 verliet d'Oliveira Amsterdam, om een hoogleraarschap te aanvaarden aan het Europees Universitair Instituut te Florence. Er waren toen enkele persoonlijke omstandigheden die verandering van werkkring interessant maakten. Hij heeft zich in zijn nieuwe omgeving als een vis in het water gevoeld. Het kosmopolitische karakter van het instituut, de mogelijkheden voor onderzoek die er geboden werden, de prachtige omgeving van de Badia Fiesolana (het vroegere klooster waar het instituut gevestigd is), de boeiende persoonlijkheden waar je mee te maken kreeg, alles droeg ertoe bij, zegt hij nu, het verblijf bij het instituut tot 'de bloeiperiode van mijn professionele leven te maken'. Dat het pakket te doceren vakken nogal wat ruimer was dan de

Amsterdamse leeropdracht was eerder een mooie uitdaging dan een vervelend nadeel. Je werd generalist omdat je wel moest. De stroom publicaties in Nederlandse en buitenlandse tijdschriften liep intussen gestaag door. Vanuit Florence werd bijv. de dissertatie van M.V. Polak, over arbeidsverhoudingen in het Nederlands internationaal privaatrecht, uitvoerig besproken in het *WPNR*.

Na het einde van de Florentijnse periode keerde d'Oliveira terug naar Amsterdam, waar hij een leerstoel migratierecht ging bezetten. Dit nieuwe vak stelde hem in staat om verschillende disciplines (nationaliteitsrecht, vreemdelingenrecht, internationaal privaatrecht, Europees recht, volkenrecht) bij elkaar te harken en uit één perspectief te bezien. Na het emeritaat van d'Oliveira in 1998 is de leerstoel niet gecontinueerd, in weerwil van toezeggingen die destijds waren gedaan; misschien een voorbeeld van wat d'Oliveira in ander verband noemt de 'verpaupering' van de Nederlandse universiteiten. Na zijn pensionering is hij nog hoofdzakelijk werkzaam geweest als voorzitter van de *NJB*-redactie en als lid van de Staatscommissie voor het Internationaal Privaatrecht, een buiten de kring van deskundigen weinig bekend maar zeer belangrijk adviescollege. Sinds enkele jaren is hij columnist bij het dagblad 'Trouw'. Hij kan het schrijven niet laten, en denkt er ook aan zijn literaire carrière weer op te vatten. Daarbij speelt ook een rol dat hij al jarenlang met veel plezier voorzitter is geweest van het Fonds voor de Letteren, dat zich bezighoudt met de subsidiëring van Nederlandse schrijvers en vertalers.

Wat houdt al deze ongelijksoortige activiteiten en denkbelden nu bijeen? Er schuilt in zijn persoonlijkheid stellig een soort antagonisme tussen de lichtelijk anarchistische inslag en het genoegen waarmee hij zich deel weet van het juridische 'establishment'. Dat anarchisme uit zich hoofdzakelijk in opstandigheid tegen alle vormen van onrecht, vooral als het mensen wordt aangedaan die zich slecht kunnen verdedigen. Het wortelt waarschijnlijk in oorlogsherinneringen; het gezin Jessurun d'Oliveira (Ulli was toen een schoolkind) was als joods aan te merken volgens de regelgeving van de bezettende overheid, maar door vervalsing van documenten aan de kant van de familie van de moeder zijn zij in staat geweest die kwalificatie te ontlopen. Familieleden van vaderskant zijn wel weggevoerd en niet teruggekomen; 'ik had dus eigenlijk ook vermoord moeten zijn', zegt Ulli gelaten ('it makes the angels weep', schiet er dan door mijn anglofiële brein). Maar wat de reden ook is, Ulli heeft zich ontwikkeld tot een rebel die graag tegen heilige huisjes schopt, en naar symbolen van macht (de monarchie, de consensuspolitiek, de Kerk of de kerken, de bureaucraten, de grootindustrie). Dat maakt het, in zekere zin, opvallend dat hij zich volledig thuis voelt in de juristenwereld, toch geen toonbeeld van revolutionaire ge-

zindheid, en er zelfs van geniet daarbij te behoren.

Er zijn ook wel scènes uit zijn professionele carrière die dit antagonisme illustreren. Aanvankelijk voelde hij zich deel van de positivistische school in het recht, waarschijnlijk onder invloed van zijn leermeesters. De neo-kantiaanse inslag in het denken van Kisch, met zijn nadrukkelijke tegenstelling tussen 'Sein' en 'Sollen', leidde ook d'Oliveira in zijn Groningse tijd. Langzamerhand is hij daar losser van komen te staan. Dat gebeurde niet onder invloed van marxistische ideeën, waarin feitelijke ontwikkelingen bepalend, of in elk geval medebepalend zijn voor de inhoud van het recht en van de moraal, zoals bij vele anderen (o.a. schrijver dezes) wel eens het geval is. Die ideeën hebben d'Oliveira misschien wel geholpen een kritische houding te ontwikkelen ten opzichte van het positieve recht; maar het was toch eerder zo dat zijn afkeer van onrecht hem tot de overtuiging bracht dat ook de toepassing van de wet, en bevoegd genomen beslissingen van bevoegde autoriteiten, dat onrecht teweeg kunnen brengen. Vaak is dat zelfs het allerergste onrecht. Zo kwam hij tot een meer waardengeoriënteerde opvatting van het recht, waarin ook plaats is voor de erkenning van het polyvalente karakter daarvan, in verband met de diversiteit van doelstellingen, instituties en procedures. Steun voor die manier van zien vond hij in de Amerikaanse en Duitse literatuur.

Een tweede scène is het vermakelijke incident met Bloembergen. Het proefschrift van H.J. Snijders, gebaseerd op een rechtspraakonderzoek naar de toegepaste methoden van rechtsvinding, werd door d'Oliveira niet erg positief besproken in het Juristenblad. Bloembergen, die promotor was geweest, reageerde nogal gestoken: er wordt zo vaak geroepen om empirisch onderzoek, zo vertaal ik zijn gedachtegang, en nu gebeurt dat eens een keer en dan is het wéér niet goed. Ulli liet zich deze mooie kans op polemiek niet ontglippen. Hij begreep nu, zo meldde hij, dat hij zich eigenlijk niet tegen Snijders had moeten keren maar tegen diens promotor; de slagroomtaart die hij naar Snijders had willen gooien kon nu, 'als Snijders op tijd bukken wil', mooi bij Bloembergen terecht komen. Het argument van Ulli in deze polemiek was dat empirisch onderzoek zinloos is als er niet een goede theorie aan ten grondslag ligt, en zo'n theorie had hij in het boek niet gevonden. Er was nog wat verder debat (Bloembergen: 'wàs het maar een slagroomtaart'), waarin de toon scherper werd. Maar toen Bloembergen kort daarna zijn Leidse afscheidscollege gaf, stond Ulli bij de receptie in de rij met een grote doos in zijn handen met een slagroomtaart. Hij vond dat 'wel een mooie manier', zegt hij nu, om het conflict te beëindigen.

Uit deze scène blijkt ook iets van d'Oliveira's meesterschap in het debat. Zijn literaire begaafdheid

helpt hem daarbij. Fraaie nieuwe termen rollen met een zeker gemak uit zijn pen. Zo kan hij spreken van 'drooggekookt Romeins recht' en van het 'gargantueske expansionisme' van het conflictenrecht. Een zekere neiging tot overdrijving is hem daarbij niet vreemd. Dat werkt m.i. ook wel eens contraproductief. Als hij in een debat over de 'dissenting opinion' stelt dat het geheim van de raadkamer 'als twee druppels water' lijkt op het democratisch centralisme, denkt de lezer waarschijnlijk 'kom, kom', voorzover hij zich niet afvraagt hoeveel studie de schrijver wel mag hebben verricht naar theorie en praktijk van het democratisch centralisme in communistische regeerstelsels. Het lijkt eerder op een poging om met een machtswoord verdere discussie uit te sluiten. Een ander voorbeeld is zijn diatribe uit 1990 tegen het Europese vestigingsbeleid, dat hij 'hoofdzakelijk racistisch geïnspireerd' noemt, als ik het goed begrijp omdat gevluchte DDR-burgers (door de Bondsrepubliek als Duitsers beschouwd) een 'voorkeursbehandeling' kregen in verhouding tot Afrikaanse en Aziatische vluchtelingen. Het debat krijgt dan wel een erg politieke lading. D'Oliveira roept daarbij ook schrikbeelden op, zoals het aantal van '230 000 etnische Duitsers in Roemenië' dat naar de Bondsrepubliek 'schijnt' te willen verhuizen. De emotie wint het dan van een onbevooroordeelde politieke taxatie.

Door allerlei factoren, waarvan enkele hiervoor aan de orde kwamen, is d'Oliveira een volbloed individualist geworden. Hij voelt zich, politiek gezien, wel verwant met linkse strevingen, maar zet zich graag af tegen de 'mainstream' linkse tradities zoals sociaal-democratie en communisme. Uit een oogpunt van religie zijn er weinig invloeden overgebleven, al werd hij ooit Luthers gedoopt. Met de joodse traditie voelt hij zich alleen maar verwant voorzover hij zich sterk laat leiden door de belangstelling voor het geschreven woord (voor 'het Boek', in de Talmoodische denkwijze). Zelf meent hij dat hij niet behoort tot enigerlei politieke of religieuze denkwereld; maar hij is wel deel van het juristendom. Dat is liberaal genoeg, zegt hij, om een 'rare snuiter' zoals hem zonder problemen op te nemen; zij vinden het, denkt hij, in elk geval 'onze rare snuiter'. En dan aanvaardt men dat hij soms zijn stem verheft ('de versterkersknop hoger opdraait', in zijn eigen termen) waar anderen menen dat niet te moeten doen. Ulli zelf vat het aldus samen: er zijn al genoeg 'brave ijskonijnen' onder de Nederlands juristen, daarom zijn er ook 'lui zoals ik' nodig 'die lawaai maken'. De ijskonijnen accepteren dat kennelijk. Zij zien hem, denk ik, als één van de hunnen op grond van zijn vakmanschap, het enige ware entreebiljet tot de juristenwereld.

Voorburg, april 2003